

УДК [94 (420) «1865/1936» + 929 Кіплінг]

О. В. Фоміна

**"ІДЕЯ ІМПЕРІЇ" ТА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА ЕЛІТА
ВЕЛИКОБРИТАНІЇ: РЕДЬЯРД КІПЛІНГ, 1865–1936 РР.**

Велика гра, питання взаємостосунків Заходу і Сходу, зіткнення цивілізацій і вестернізація, постколоніальний світ і майбутнє імперій – ось лише невеликий перелік проблем міжнародних відносин, досліджуваних Р. Кіплінгом і актуальних сьогодні. Саме завдяки його талановитому перу такі висловлювання як "Велика гра" (з роману "Кім"), "на схід від Суеца" (з вірша "Мандалай"), "тягар білих" (з однойменного поетичного твору), "закон джунглів" (з однойменного віршу), "О, Захід є Захід, Схід є Схід" ("Балада про Схід і Захід") та інші міцно увійшли у понятійний апарат "всесвітників", зокрема сходознавців. Загальну ж кількість цитат, які були взяті істориками, літераторами, політиками, як англійськими, так і іноземними, на озброєння неможливо підрахувати.

Разом з тим, в Україні на сьогодні нема жодної роботи, яка була б присвячена дослідженню ідеї імперії Р. Кіплінга, зокрема, його впливу на процес виробки та формування зовнішньої політики Великобританії на Сході, бачення письменником майбутнього Індії, Китаю, Японії та інших східних країн. І це не дивно, бо у вітчизняній історіографії існує велика диспропорція між історико-біографічними роботами з історії України і з історії всесвітньої. Вже на середину 1990-х рр. з'явилася ціла низка праць, які заповнюють "білі плями" вітчизняної історії, розглядаючи життя та діяльність українських політиків і державних діячів. У галузі всесвітньої історії така робота тільки починається.

В радянській і сучасній російській історіографії також відсутнє спеціальне дослідження поглядів Р. Кіплінга на ідею розширення Британської імперії. Більше того, довгий час його безапеляційно вважали справжнім "співачом британського імперіалізму" і лише в кінці 1980-х рр. історики та літератори почали замислюватися над необхідністю досягнути дійсної глибини "світу Кіплінга". Однак зазначений вище аспект так і не було розкрито, оскільки історики таке завдання не поставили, а літераторів зацікавив (з точки зору історії розвитку культурних зв'язків між Заходом та Сходом у Новий час) невизнаний їх попередниками неоромантизм англійського письменника. І, що є показовим, усі міркування автори висловлювали лише у передмові та вступі до перевидань його творів, тобто не у рамках наукового дослідження [Див., напр.: 1; 2; 3; 4; 5 та ін.].

Натомість в англійській історіографії праці, в яких аналізуються політичні погляди Р. Кіплінга знайти можна, але їх автори замовчують, причому, на нашу думку, свідомо, його міркування щодо ціни (в широкому розумінні), яку платило британське суспільство за розширення імперії [Див., напр.: 6; 7; 8 та ін.]. Таким чином, метою даної статі є

дослідити ідею імперії у творчості Р. Кіплінга та узагальнити його культурно-ідеологічне надбання.

З часу заснування англійцями укріплених торгівельних факторій на початку XVII ст., і до моменту зведення прем'єр-міністром Б. Дізраелі королеви Вікторії у 1877 р. на престол Індії, древня країна пройшла величезний шлях історичного розвитку. За цей проміжок часу Великобританія змогла приборкати, принаймні, зовнішні прояви Індії до незалежності. Лондону вдалося перетворити Калькутту на свого союзника, нехай і примхливого, доволі часто непередбачуваного, але відданого ідеї "імперії, над якою ніколи не заходить сонце".

Проте, британці не тільки не змогли глибоко проникнути у культуру Індії, підкорити її духовний світ, але й натомість самі почали змінюватися. Вже у 40-х рр. XIX ст. розповсюджуються такі поняття як "Англо-Індія" і "англо-індієць". Поступово риси англо-індійського суспільства становляться цілком визначеними: своя соціальна ієрархія, уклад життя, газети і видавництва, своєрідна мова з багатьма словами і виразами, незрозумілими англійцям у метрополії. Самосвідомість англо-індійців визначалася у протиставленні свого культурного кола метрополії. Так виник і затвердився новий культурно-історичний феномен – Англо-Індія, який став невід'ємною частиною "колеса імперії" – колоніальної політики і ідеології. Ключову роль у цьому процесі, як було з'ясовано, відіграв Р. Кіплінг.

Кіплінг пройшов класичний шлях англо-індійця вікторіанської епохи: народився і до шести років жив у Індії, засвоївши хінді краще за англійську мову, потім був відправлений батьками до Великобританії, де здобув освіту та до сімнадцяти років виховувався за всіма канонами, як справжній англійець. По закінченні навчання у "Юнайтед Сьорвісес Колледж" поїхав працювати до Індії [9, с.512–514]. Зробивши блискучу кар'єру як журналіст і письменник, Кіплінг знов повернувся до Великобританії, але ментально іншою людиною – англо-індійцем. Так стисло можна описати біографію людини, яка поєднала у своїй творчості Захід і Схід, Великобританію і Індію, змінила уяву про Британську імперію не тільки у британців, а й у багатьох людей з інших країн, допомогла побачити англійцям і індійцям самих себе і один одного по-іншому, і, авжеж, чинила величезний вплив на формування імперської ідеології.

Саме в Індії Кіплінг зрозумів, що комплекс ідеологічних уявлень про імперію, який давав моральне обґрунтування цінності труда тисяч чиновників, офіцерів і солдат, інженерів, лікарів і вчителів, був не позбавлений серйозних протиріч і потребував змін. З одного боку, піддати сумніву стрижневу тезу про повну расову вищість "білої людини" не було можливо. Це неодмінно призвело б до повної переоцінки англо-індійцями власної діяльності в Індії, що мало б катастрофічні наслідки для всієї імперії. З іншого боку, продовжувати безапеляційно наголошувати на

своїй зверхності означало для британців продовження перманентної конфронтації з індійцями.

Іншим серйозним протиріччям було те, що більшість англо-індійців якщо не ненавиділи, то, принаймні точно, щиро не любили країну, де вони проводили кращі свої роки у важких кліматичних і психологічних умовах. І в той же час, вони вважали Індію своєю другою батьківщиною, покинувши яку після виходу у відставку, ледь адаптувалися до суто англійського образу життя. І не менш щиро, ніж не любили, англо-індійці у метрополії сумували за роботою і товаришами по службі, умовами побуту, пейзажами та іншим. Свій серед чужих, чужий серед своїх – ці слова у значній мірі відображають зміст феномену англо-індійця у вікторіанську епоху.

Змальовуючи світ англо-індійців, Кіплінг якомога точніше передавав стиль їх мислення, їх ідеологію і забобони, їх відношення до Індії. Він один з не багатьох представників інтелектуальної еліти зрозумів страх маленького англо-індійського суспільства втратити в Індії свою англійскість. Тому Кіплінг в принципі схвалював прагнення англо-індійців до самоізоляції, бажання якомога менше вступати у контакт з індійцями, намагання обмежити культурні зв'язки. Кіплінгу був зрозумілий також і консерватизм індійського суспільства, яке чинило опір західним нововведенням, а індійці, які отримали західну освіту і забували звичай своєї батьківщини, намагаючись в усьому походити на англійців (так звані індо-англійці), викликали в нього лише презирство.

Разом з тим, Кіплінг, як показав аналіз його творів, був не тільки апологетом, а й критиком, чи не першим представником консервативного крила британського істеблішменту, який почав піддавати сумніву ідею "імперії, над якою не заходить сонце". Поет, який у своїх віршах закликав "нести тягар білих" і "кращих синів відправляти за тридев'ять морів" на тяжку працю в ім'я Британської імперії, у той же час став замислюватися над ціною, яку сплачувало британське суспільство за колоніальну експансію (яка, до того ж, дедалі більше ставала примарною). Саме через ігнорування точки зору далекоглядних представників не тільки колоніального чиновництва, але й інтелектуальної еліти, зокрема, Р. Кіплінга, кожний наступний крок Великобританії вперед на зовнішньополітичній арені був, особливо з кінця XIX – початку XX ст., набагато важчим і дорожчим, ніж попередній.

Детальний аналіз джерел та літератури показав, що, починаючи з останньої третини XIX ст., поняття "ідеї імперії" у британському суспільстві, зокрема серед інтелектуальної еліти, почало поступово доповнюватися новим змістом. Це стало наслідком реформ у системі управління колоніальними і залежними територіями, метою яких було приборкати відцентрові тенденції. На думку Кіплінга, міць Британської імперії мала базуватися, у першу чергу, на культурно-ідеологічній взаємозалежності її складових частин, і, вже потім, на політико-економічних зв'язках і воєнній силі. Значення останньої мало стати

мінімальним після створення єдиного англомовного цивілізаційного простору. Таким, як з'ясовується, бачив майбутнє Британської імперії Р. Кіплінг, і саме в цьому полягала його особиста "імперська ідея".

"Ідея імперії" Р. Кіплінга є специфічним культурно-ідеологічним комплексом, який з середини 1880-х рр. був одним із чинників, що визначав основні сенси та базові цінності імперського будівництва і імперської самосвідомості. Пропагуючи її, доволі складну і не позбавлену протиріч, але, в той же час, просту для розуміння, Кіплінг тим самим намагався впливати на сили, що брали участь у як у розробці, так і у втіленні у життя планів колоніальної експансії. За допомогою своїх творів він на рівні свідомості формував у співвітчизників уяву про специфічну систему взаємин між ними і корінним населенням територій, що входили до складу Британської імперії. Цим Кіплінг, як ніхто інший, сприяв становленню англійської імперської моделі.

Саме завдяки розповсюдженню політичних поглядів Кіплінга, які він пропагував у своїх творах і відстоював на засіданнях парламенту, уряду та на політичних зібраннях, відбувалося, як показав аналіз джерел і літератури, майже неможливе. З одного боку, йшов процес безперервного і успішного розширення Британської імперії, а, з іншого боку, мало місце дещо протилежне – віддалення і відчуження її складових частин. Парадоксально, але співіснування двох полярних тенденцій не тільки не заважало, а, навпроти, допомагало їй протягом тривалого часу виходити з кризових ситуацій більш міцною та могутньою.

Таким чином, дослідження показало, що внесок Редьярда Кіплінга у процес будівництва Британської імперії не обмежувався тільки оспівуванням подвигів його учасників та сприянням формуванню ідеї імперії. Він відмічав також суттєві збої у русі "колеса імперії", піддавав слушній критиці роботу цього "механізму". Інша справа, що до таких "крамольних" зауважень представники правлячих кіл майже не прислухалися. Вони воліли брати з його творчості тільки ті "цеглини" для будівництва імперії, які їм підходили, не помічаючи при цьому серйозних порушень у взаємозв'язку між композиційними елементами імперської споруди, яка, врешті-решт, у тому числі і через неухвагу до критики одного з найталановитіших її архітекторів, занепала.

Щоб відвести від імперії загрозу розпаду та створити, у разі необхідності, вигідні для Великобританії умови "мирного розлучення", Р. Кіплінг, разом з іншими впливовими представниками правлячих кіл, долучився до розробки проектів реформ політичного та економічного устрою Британської імперії. Планувалося не тільки вивести імперію з кризи, а й надати їй нових імпульсів розвитку. Ключовою тезою, на думку Кіплінга, мав стати перерозподіл владних повноважень між центром і "людьми на місцях" на користь останніх. Наступним важливим кроком було надання англійським володінням більшої самостійності. Результатом стало створення Британської Співдружності Націй – унікального міжцивілізаційного утворення, що сьогодні об'єднує понад півсотні країн

(чверть населення Землі) і п'яту частину світової торгівлі. Завдяки цьому у процесі деколонізації британським правлячим колам вдалося уникнути повного розриву економічних, громадських, культурних і навіть політичних зв'язків з країнами, які утворилися на руїнах імперії.

Література

1. **Киплинг Р.** Избранное / Р. Киплинг. – Л.: Художественная литература, 1980. – 211 с. 2. **Киплинг Р.** От моря до моря / Р. Киплинг. – М.: Мысль, 1983. – 239 с. 3. **Киплинг Р.** Рассказы, стихи, сказки / Р. Киплинг. – М.: Детская литература, 1989. – 192 с. 4. **Киплинг Р.** Ким / Р. Киплинг. – М.: Высшая школа, 1990. – 287 с. 5. **Вишневская Н. А.** Запад есть Запад, Восток есть Восток / Н. А. Вишневская. – М.: Наследие, 1996. – 261 с. 6. **Young G. M.** Victorian England: Portrait of an Age / G. M. Young. – L.: Oxford University Press, 1949. 7. **Tawney R. H.** Religion and the Rise of Capitalism / R. H. Tawney. – L.: Murray Press, 1969. – 231 p. 8. **Moon P. T.** Imperialism in World Politics / P. T. Moon. – L.: F. Cass, 1983. – 285 p. 9. **Yong G. M.** Kipling (Josef) Rudyard / G. M. Yong // Dictionary of National Biography, 1931–1949. – L.: Oxford University Press, 1950– . – Vol.30. – 1950. – P.512–516.

Фоміна О. В. "Ідея імперії" та інтелектуальна еліта Великобританії: Редьярд Кіплінг, 1865–1936 рр.

Стаття присвячена усебічному дослідженню "ідеї імперії" в творчості Редьярда Кіплінга. Доведено, що завдяки розповсюдженню "ідеї імперії" Р. Кіплінга існування Британської імперії не припинилось з здобуттям колоніями незалежності.

Ключові слова: Редьярд Кіплінг, Великобританія, Індія, "ідея імперії".

Фомина Е. В. "Идея империи" и интеллектуальная элита Великобритании: Редьярд Киплинг, 1865–1936 гг.

Статья посвящена всестороннему исследованию "идеи империи" в творчестве Редьярда Киплинга. Доказано, что благодаря распространению "идеи империи" Р. Киплинга существование Британской империи не прекратилось с обретением колониями независимости.

Ключевые слова: Редьярд Киплинг, Великобритания, Индия, "идея империи".

Fomina E. V. The Idea of Empire and intellectual elite of Great Britain: Rudyard Kipling, 1865–1936

The article is devoted to the complex research of the imperial idea in the creative works of Rudyard Kipling. It is proved, that due to spreading the imperial idea of R. Kipling existence of British Empire hadn't been stopped after leaving independence of colonies.

Keywords: Rudyard Kipling, Great Britain, India, the Idea of Empire.